

Híres emberek Szőregen

Nem szeretnék vitába keverni, hogy ki volt Szőreg legnagyobb vendége; de a hírességek közül a legelső bizonyosan II. József császár volt, a kalapos király; igaz, hogy akkor még csak trónörökös. Az uralkodásra készülő, fölvilágosult főherceg viseltes egyenruhában, delizsáncban utazva, útszéj fogadókban megszállva barangolt a Habsburg-birodalomban. A polgári jólét lehetőségeit kutatta. Így jutott el 1768-ban Szegedre. Az Arany Pávába szállott, április 19-én, és a Czimer Károlytól megörökölt szegedi szóbeszéd szerint ennek a szegedi éjszakának gyümölcse lett a leendő császár és a szép kocsmárosné csókjából született Réh János városi főjegyző...

József már másnap, április 20-án lóra ült, s elindult Szőregen. Bébán, Kiszomboron, Nagybecskerekben át, le a Bánság déli vidékeire. Anyjához, Mária Teréziához frott jelentéseiben beszámolt a föld termékenységről, az árak olcsóságáról, de a visszaélésekről és igazságtalanságokról is. Érdeklődését mindvégig megtartotta a Temesköz iránt: 1770 és 1773 tavaszán újból beutazta a tájat. Ismét járt Szőregen is.

A szőregi szerb templom ékesége két festmény. A híres szegedi templomfestő, akiről Szegeden a mai Partizán utcát a Víz (1879) előtt Nagyfűtő utcának hívták, Nagy Ferenc alkotta őket, 1853-ban, s különlegességük, hogy magyar nevét cirill betűkkel rótta rájuk. Kassai Vidort (1840–1928), a kiváló magyar komikust és jellemzőszínt, Jászai Mari férjét, a szőregi templomban tartották keresztvív alá. Szülőfalujában, Gyulán ugyanis nem volt templom. Tápay Szabó László (1874–1941), a magyar sajtótudomány megalapítója, a Pesti Napló híres csillagos cikkeinek írója, önéletrajzában (Szegény ember gazdag élete, 1928) külön fejezetben számolt be arról, hogy a Vízkor családjával és sok más szegedivel együtt Szőregen kerestek és találtak menedéket.

Tömörkény István (1866–1917) elbeszéléseiből kitűnik, hogy gyakran sélt fiatal éveiben ki a szőregi nagykocsmák, amely már akkor ott volt, ahol ma. Tömörkény szól a szerb–magyar viszonyról is, és emlegeti a szőregi szerb fuvarosokat, akik legalább annyira híresek voltak, mint a hajóvontató deszki szerbek. Följegyzi Tömörkény azt a nem érdektelen gazdaságtörténeti adatot is 1901-ben, hogy Szőreg alatt kávébár termelésével kísérleteztek. Négy tárcát is írt a jellegzetes cigányasszonyról, a szőregi Máiról (Cigányok asszonya, Mári kártyái, Mári nézi az urát, Máriék).

Juhász Gyula 1908. augusztus 11-én Három új srifőlött címmel nagyerejű vezércikket írt a Szeged és Vidékében. Augusztus 8-án a vihar ledöntötte az útszegedi kendergyár kéményét. A lezuhanó kémény öv. Majer Józsefné szegedi asszonyt és két szőregi lányt: Hegyközi Etelt és Lakatos Erzsébetet halálra zústa. Öreg szőregiek emlékeznek még erre a tragédiára. Juhász Gyula egyébként Dugonics című versében említi is a falut. A vers a Dugonics-szoborról szól:

A jó öreg nyájas tekintetével
Ma nyugtalan néz el Szőreg
Ifjelt

— írta 1918 végén, amikor a királyi szerb csapatok tartották megszállva a falut.

Balázs Béla is járt Szőregen, s egyszer, 1905 tavaszán magával vitte barátját, Kodály Zoltánt is. Talán legelőször itt meg Deszken gyűjtött Kodály népdalokat; kár, hogy nem maradtak fenn dallamok. De fennmaradtak Vikár Béla gyűjtései, mintegy tucat dal, amelyet szintén a század első éveiben fonográfál — a magnefonon kezdetleges őseivel — gyűjtött. Egyik adatközlőjét meg is találta: Horesnyi Vera (1880–1965), a későbbi Kasza Ferencné volt Vikár dalforrása. Érdekes az is, hogy a Néprajzi Múzeumban őrzött hengerekről a dallamokat Bartók Béla tette át kottába.

Thüry Zoltán, a Szegedi Napló

munkatársa, a kitűnő elbeszélő, 1892. június 5-én nagy riportot közölt lapjában Rókahajsa a szőregi határban címmel. Csak érdekességként említem, hogy Herczeg Ferenc híres-hírhedt regényében, A Gyurkovics fiúkban is említés esik Szőregről: Herczeg hőse leszállt a szőregi állomáson, míg állt a gyors. A pusztá érdekességen túl ez azt is jelzi, hogy a szőregi vasútállomás nem volt jelentéktelen az idő tájt: az orsoval gyors is megállt itt.

Természetesen Kálmány Lajos (1852–1919) a község egyik legnevezetesebb lakója. 1882 és 1885 között volt szőregi káplán, ez idő alatt rengeteget gyűjtött. Legtöbb folklorisztikai tanulmányának, (a hold, a csillagok, gyermekijesztők és rablók néphagyományunkban; a Boldogasszony-nak, mint a pogány magyar hitvilág és a keresztény hagyomány összeöntöződésének szép példáját először bemutató dolgozata stb.) itt gyűjtötte össze anyagát, és a község dalait, balladait a Szeged népe című népköltési gyűjteményének 1891-ben megjelent harmadik kötetében adta közre. Ő volt az első, aki Szőreg nevét a tudományos világgal megismertette.

A község papjai közül még szót érdemel néhány. Radics Pál (1813–1895) kétszer volt szőregi plébános: ideiglenesen a szabadságharc leverése után (1849–1852), majd véglegesen 1880-tól haláláig. Közben nagylaki lelkész is volt. Az 1863-í ínség egy megrázó történetét A nagylaki iskolásiúk című versében örökítette meg.

Szőregi káplán korában Ambros József (1847–1917) először foglalkozott az Árpád-kori romok történetével, és már 1875-ben ásatásokat tervezett. Mint torontál-roszi plébános, a dohánytermesztésből élő hivei számára a dohánytörvényeket népszerűsítő művet írt (1888), és 1892-ben kiadta a szabadságharcban részt vett pap-honvédek képekonyvát.

Szót érdemel Szalma József (1891–1961) plébános is, aki nemcsak az egyházi krónikában, a Historia Domusban, hanem a szőszékről is fölemelte szavát a fasizmus ellen. Mint a Délmagyarországnak 1941 és 1944 közötti vezércikkirója, ugyanazt mondta el vasárnapi prédikációjában, mint aznap vezércikkében: a humanizmus igéit. Megtagadta a nyilasok zászlajának fölszentelését.

Ha Kálmány volt az első, akinek Szőreg országos, sőt világhírét köszönheti, Mora lett a második. Ásatásaival, szőregi tárgyú tárcáival öregbítette a község hírnevét. De Reizner János és Tömörkény István is ásatott itt: az apátsági dombon levő romot először az ő ásatásaik tárták föl. Részt vett ebben és a megjelent közleményben rajzaival közre is működött Cs. Sebestyén Károly (1876–1956), Mórának későbbi jobbkeze a szegedi múzeumban, a Dömötör-torony megmentője.

József Attila is átgyalogolt Szőregen 1922. augusztusában, amikor Kiszomborról Szegedre jött Juhász Gyula meglátogatására: József Jolán életrajza szerint meztőláb, hogy ne koptassa a ci-

pője talpát. Féja Géza is járt itt a harmincas évek közepén, amikor a Viharsarok című könyvéhez gyűjtötte anyagát. Mesélte nekem, hogy a csendőrök gyanúsnak találták, be is hívták a laktanyába, de szőgről-végről rokonára, Arvay József csendőr századosra való hivatkozása elég volt, hogy útlára engedjék. Hasonlóan járt Gunda Béla, a debreceni egyetem néprajz-professzora, aki néhány néprajzi fölvetelt készített a harmincas években Szőregről; ezeket is a Néprajzi Múzeum őrzi.

A legújabb korból is megéri az említést, hogy a szőregi csata emlékművén olvasható időmértékes verset Trenyicsényi Waldapfel Imre akadémikus (1908–1970) egyetemi tanár, akkor éppen rektor írta. Bár márványba vésvé névtelen a mű, nevével megjelent a Tiszatáj 1949. márciusi számában. Lengyel Balázs, a költő, két ízben is volt vendége a falunak: 1949. december és 1950. február elején.

A legutolsó nagy látogató Erdei Ferenc (1910–1971) volt. Halála előtt két évvel, 1969. április 30-án ő adta át az Egyetértés Szövetkezetnek a Minisztertanács és a TOT vörös vándorzásaját. Vele volt Csoóri Sándor, a jeles költő is. Erdei különben ezekben a hónapokban a Város és vidéke című könyvéhez anyagot gyűjtve, gyakran megfordult itt, s bár nincs bizonyítékom, valószínűnek tartom, hogy amikor Németh Lászlóval járta a környéket, 1969 nyarán, Szőregre is magával hozta.

Van azután hérosztratoszi híresség, azaz hírhedt látogatója Szőreg történelmének. A Csillagbörtönből való kiszabadulása után, 1939-től, meglátogatta szőregi híveit Szalasi Ferenc is, és a „nyilasházban” (Szerb. u. 77.) ünnepeltette magát.

Mindezek tehát csak vendégek, átutazók voltak a faluban. Am Szőregnek van néhány neves szülőtte is. Közülük először érdem említést a vidék neves templomfestője, Illics (Cesljar) Todor (1746–1773). Bécsben, Itáliában és Orszoroszában tanult, és főként a Délvidéken működött, de Bálint Sándor szerint köze van a szegedi szerb templom egyik-másik képéhez is.

Az újabban közül Beck Mihály (sz. 1929) akadémikus, debreceni egyetemi tanár, a szakmáján túl is ismert azzal a közérdekű harccal, amelyet a tudomány alarcába bújt sarlatánság, szemfényvesztés, azaz az áltudomány ellen vív cikkeivel, könyvével, tévében. Világhírré tett szert Joe Bugner (sz. 1949), azaz Bugner Józsa, az angol színében ismertté lett öklöző, valamint a mi ezüstérmes olimpiai birkózónk, Balla József (sz. 1955). Sokak számára bizonyára érdekesség, hogy labdarúgó-válogatottunk szövetségi kapitánya, Baróti Lajos is Szőregről választott magának feleséget. Palotás Erzsébet a harmincas években a falu egyik legszebb lánya volt.

S végül hadd emlékezzek meg a szőregi népköltőkről. Szeles Orsolya (1855–1887) egyszerű napszámos asszonyként, nyomtatott ponyvafüzetben adta ki művét: Őt igen szép ének a Havi-Boldogasszony tiszteletére és más ájtatos énekek Isten igéihez címmel. Verseket és nótaszövegeket írt Szeles Gyula, a kalandos életű szökött katoná, „Újszeged réme”, ahogy 1907-ben a Szegedi Napló emlegette; öreg korára a község háza mindenese. A másik nótaszerző, Varga Antal szintén ponyvafüzetekben jelentette meg versezeit.

PÉTER LÁSZLÓ

Battyán Kiss Mihály

Nyár

A Nap fénykévéjét nyíló ajtómon belöki.
Egy darázs zümmögve érkezik.
Lehullott gyümölcsre száll — nem éhezik.

A kakas kikiáltó.
És a kukorikug hirtelen
Udvar fölé ágaskodó felkiáltó.

Sütkérezik a napon.
A cirmos, a tyúk meg a disznó.
Hús vizet kínál az árnyékban az itató.

A csönd, a fényes penge él,
Hol erre hol arra elsuhan,
Föltekintesz az égre, s vakítóan rádzuhan.

Rajzmontázs — a kút.
A kamara, a nyitott tyúkol ajtó.
Meglibben egy-egy akáclevél — kis szélhajó.

Kerítések lécei porosan aszalódnak.
Déli Nap folyik az ereszekről,
A levegő megolvadt.

Folyik, folyik a meleg...
Lustul a nyugalom,
Forró porból növeszti már magát az unalom.

Levélféle Földes Mihályhoz

Negyven esztendő robogott el az életünkben azóta, hogy itt, Szegeden, a mi Tisza-parti városunk szociáldemokrata párttitkára voltál. Az általa akkor megismert elvtársak közül sokan elmentek már a holtak országútján, megfogatkoztunk...

Mi, akik még élünk a régi mozgalmi gárdából, jóleső érzéssel vettük tőled, hogy „Az északi kapu” című regényeddel életjelt addtál ott, Budapestén magadról.

Legújabb regényed emlékeket idézett fel bennem gyermekkoromból és későbbi életem folyásáról. Hatvan esztendővel ezelőtti történeteket perget le drámai filmszerűséggel. Írásod sikerülten érzékelteti az 1918–1919 eseményekben gazdag, forró hevületű légkört. Regényalakjaid annyira valóágszerűek, hogy a 75–80 esztendő munkásmozgalmi veteránok magukra ismernek bennük.

Még írjal sok ehhez hasonló regényt, ne törődj a 76 évvel! Elmondom, hogy regényed olvasása közben milyen epizódok jutottak eszembe saját életemből. Láttam magamat, amint 1914-ben, hétévesen, tempósan lépdelttem a menetszázadok laktanyából a vasúti állomásra kísérő katonazenekar után, lelkesülten, átszellemülten. De aztán 1917-ben már átkoztam a háborút és perbe szálltam az istennel... Vagyis: 10 éves koromban már békepárti voltam. Ezeket juttatta eszembe „Az északi kapu” olvasása. A regény történelmi értékű. Maradandó emléket állít az 1918–19-es történelmi időszaknak, hatvan esztendő távolában. A regény egyik-másik alakjával személyes ismeretségbe kerültem a 20-as évek második felében. Így Vági Istvánnal, aki 1911-ben Bokányi Dezsővel és Garbai Sándorral Szegeden járt. Vágit 1926 elején az MSZMP Hernád utcai központjában ismertem meg. Stromfeld Aurélt ugyanezen év nyarán a természetbarátok egyik kirándulásán, Budán, a Hűvösvölgyben. Kun Bélát és dr. Landler Jenőt Lukács György sógorának hűtőfori házában ismertem meg, Bécsben, 1927 januárjában, ahol kommunista titkárpépző tanfolyamon vettem részt, ötvenkét évvel ezelőtt. Ilyen emlékeket idézett fel bennem regényed, „Az északi kapu”.

„A „Virradat a város peremén” című regényed 1975-ben jelent meg. Az úpešti partizánokat örökítetted meg benne, érdekesítő módon. Ebben a regényben is találkoztam munkásmozgalmi ismerősökkel, kikkel 1941–1944-ben együtt vettem részt az antifasiszta ellenállásban. Újpesten: Andrásfi Gyula, Földes László, az úpešti baloldali börtvári munkások kisdé csapata, majd Mód Aladár, Micskó Rudolf, Kovács Gyula, Halas Lajos, Tóth Mihály, Lakatos Béla, Pinter Márta, Andrásfi Gyuláné, Rezi Károlyné, Székely Incike (Cservenka Ferencné), Babel Vincéné, Hercz Blanka, Szabó Piroska, Kovács Margit és más elvtársak.

Téged 1938 őszén ismertelek meg itt, Szegeden, a Hétvezér utcai pártirodában. Első látásra ba-

rátságot kötöttünk egymással. Kivülről segítettem a mozgalmi munkát. Csak egyszer beszéltem veled. Aztán csak 1941 június közepén jöttünk össze a Népszava szerkesztőségében, ahol ott közös szobában dolgoztál. Kovai Lőrincével, a német katonai meg szállásig. Elénken emlékszem rá, hogy Kovaival, Kállai Gyulával és Kasztel Andrással a rendőrség, majd a VKF/2 éberségének kijátszásával illegális összejöveteleken folyamatosan tájékoztattak az elvtársakat a második világháború fronteseményeiről, kockázatvállalással.

A te szobádban kötöttem ismeretséget Veres Péterrel, Tuba Károllyal, Szakasits Árpáddal és Markos Györggyel. A „Levél egy magyar írőhöz” című versemet a te szobádban mutattam meg Veres Péternek, 1943-ban.

Tudom, hogy egyik-másik regényed több nyelven is megjelent. Azt is tudom, hogy a „Virradat a város peremén” orosz nyelven, nagyon csinos kivitelben, száz-ezer példányban jelent meg a kö-

zelműltban a Szovjetunióban. Köszönöm, hogy szülővárosomról „Az északi kapu”-ban pozitívan írtál, Olvasása közben döbbenem rá, hogy 1918–19-ben itt, az Alföldön milyen élen járó, sokrétű, kimagasló forradalmi szerepet játszott Szegeden egy 22 éves, cipőfelsőrész-készítő leány, Széll Juliska, az itteni kommunista mozgalom életre hívója, aki Bokányi Dezsővel, Kun Bélával és Pór Ernővel állott személyes mozgalmi kapcsolatban. Pesten is nehéz, kockázatos volt a kommunista küldetése, ez Szegeden sem volt könnyebb az akkori földrajzi és sajátos katonai helyzetben. Jólesik, hogy az építőmunkás Ladvánszky Józsefről oly kitűnő véleményvel vagy, kit szegedi párttitkárságod idején ismertél meg. Ladvánszky állandó nézeteltérésben állott párttitkár-elődöddel, Lájér Dezsővel, aki 1925. április 8-án részt vett Budapest Szegedről az MSZMP első alakuló gyűlésének megzavarásában, Vági István és harcstársai-val szemben, a rendőrséggel összecsapás után, Peyer Károly kedvébe járva... Lájér Dezső annyira jó nexusban állott a rendőrséggel Szegeden, hogy kártyapartnere volt a detektívek társaságának, és ápolta a munkaadókkal való jó viszonyt együttműködést, a dolgozók rovására. Ez az osztályáruló, kétszínű politika demoralizálta a szegedi munkásmozgalmat. Azért volt oly nehéz a te 1938–39-es szegedi párttitkárságod, mert Lájér Dezső egy általa erősen lezüllesztett örökséget hagyott maga után...

Ilyen helyzetbe csöppentél bele negyven évvel ezelőtt. Ilyen előzmények után bitangolt párttitkárságod idején Szegeden a Nemzeti Munkaközpont, a klerikofasiszta Hivatásszervezet, a Nyilas-kereszties Párt, a Volksbund és más reakciós szervezetek.

Na, de hadd térjek e kitérők után vissza az „Északi kapu” című regényedre, mely eredeti ábrázolása az első világháború utolsó napjainak, a katonai összeomlásnak, az ezt követő forradalmi, társadalmi átalakulásoknak, a világ második munkásparaszt állama megteremtésének, a magyar Vörös Hadsereg dicső fegyvertényeinek.

Köszönjük ezt a művedet. Reméljük, erődből, tehetségedből telik arra is, hogy egyszer annak a nehéz szegedi párttitkárságodnak az emlékei is szépirodalmi műbe szökkenjenek.

Barátsággal köszönt:

FÖLDÉS MIHÁLY